

Вікторія Булавинець

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Артур Дерлиця

студент гр. ПОФГм-21,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ПЕРСПЕКТИВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА ЗРОСТАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Російсько-українська війна, яка триває впродовж десятиліття спричинила катастрофічні наслідки для добробуту населення нашої держави, однак виявила високий рівень адаптивності вітчизняного суспільства до впливу деструктивних змін зовнішнього середовища. Економічним підсумком російського вторгнення у 2014 році стало падіння ВВП на 6,8%, яке продовжилось у 2015 році на 9,9% [2]. Однак соціальні наслідки початку війни виявились ще більш негативними – рівень бідності в Україні збільшився утричі, у структурі населення з'явилась нова вразлива категорія – внутрішньо переміщені особи, що потребували уваги з боку держави та в більшості відчували матеріальні проблеми.

Новий виток війни, повномасштабне вторгнення у 2022 році, незважаючи на безпрецедентний шок для економіки та колосальні масштаби міграції мав не настільки катастрофічні соціальні наслідки, як можна було того очікувати. За спостереженнями Л. Черенко, фахівця Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, масштаби зростання бідності виявились помірними, а глибока бідність (коли людина через нестачу доходів змушена економити навіть на їжі, перебуває за межею фізіологічного виживання) хоча й зросла, але не справдила найбільш песимістичних прогнозів. Станом на 2023 рік за межею фізіологічного виживання перебували 8,8% населення України, тоді як у 2021 році цей показник становив 1,3% [10]. Попри таке значне зростання, фахівці прогнозували, що наслідком масштабної агресії стане потрапляння за межу глибокої бідності понад чверті українського населення.

З початком війни у 2022 році Державна служба статистики України призупинила дослідження на період воєнного часу, тому об'єктивні показники про рівень та глибину бідності в нашій країні доволі обмежені. Відповідно до результатів обстежень соціально-економічного стану домогосподарств, рівень загальної бідності у 2023 році порівняно з періодом до масштабного вторгнення зріс в 1,7 рази до 35,5%, при цьому основна частина цього приросту припала на 2022 рік. Переконливо виявились регіональні відмінності у зростанні бідності – найвищі показники погіршення матеріального становища спостерігаються у прифронтових регіонах України через спад економічної активності та відтік населення. Водночас, в умовно тилкових регіонах, куди на початку війни було переміщено виробничі потужності багатьох компаній, приїхала значна кількість внутрішньо переміщених осіб, показники бідності змінились несуттєво [10].

В умовах продовження війни, що супроводжується руйнуванням житла, виробничої інфраструктури, відтоком працездатного населення говорити про підвищення доходів домогосподарств недоречно. За цих обставин виникає необхідність у розробленні стратегії стабілізації існуючого рівня життя людей, недопущення падіння доходів від трудової діяльності. Це вимагає від органів публічної влади реалізації заходів, спрямованих на підтримання зайнятості, підвищення продуктивності праці та диверсифікацію економічної діяльності.

Одним із ключових механізмів стимулювання доходів домогосподарств від трудової діяльності в умовах воєнного часу є проведення цілеспрямованої політики держави з підтримки бізнесу, зокрема малого і середнього підприємництва, яке здійснює відносно менший внесок у зростання ВВП, але відіграє провідну роль у забезпеченні зайнятості населення. З початком масштабної війни в Україні було впроваджено ліберальний режим оподаткування бізнесу, який мав посприяти його адаптації до роботи в умовах воєнного періоду. Однак, у зв'язку із поспішністю введення окремих податкових норм (зокрема, щодо звільнення від оподаткування операцій з імпорту автомобілів та ін.), які спричинили значні бюджетні втрати, з середини 2022 року почалось поступове згортання податкових пільг, а з середини 2023 року відповідно до угоди з МВФ було повернуто довоєнні норми податкового законодавства.

Незважаючи на різновекторність фіскальної політики останніх років, вона переконливо довела, що в умовах постійних безпекових ризиків перспективним в Україні є утвердження моделі «москітної» економіки, коли економічна система являє собою «сукупність значної кількості автономних життєздатних економічних одиниць, здатних швидко адаптуватись до змін в економічному середовищі та мати високий ступінь резильєнтності» [1]. Основу такої моделі економіки утворюють малі підприємства, які характеризуються високим рівнем гнучкості до погіршення умов ведення діяльності та диверсифікації каналів збуту й ланцюгів постачання. Ідейним підґрунтям розвитку економіки має стати лібералізм, базований на стимулюванні приватної ініціативи, адже «лише індивідуалізм, як основа вільного суспільства та конкурентоспроможного бізнесу, є головною силою, спроможною здолати тоталітаризм» [1].

Однак, при встановленні сприятливих умов для ведення господарської діяльності також необхідно враховувати інтереси держави й забезпечувати рівні умови для усіх. Одним з ключових недоліків спрощеної системи оподаткування в Україні є те, що крупний бізнес використовує її для зменшення податкових зобов'язань, що веде до значних бюджетних втрат. Відповідно до меморандуму з МВФ, Україна взяла зобов'язання змінити спрощену систему оподаткування з метою усунення можливостей щодо мінімізації податкових платежів. Згідно із запланованими на 2025 рік новаціями, рівень податкового навантаження для учасників цієї системи буде вирівняно із навантаженням тих, хто перебуває на загальних умовах оподаткування, а також введено диференційований підхід до оподаткування різних видів діяльності [8]. Отож, при збереженні ліберальних умов справляння податкових платежів, поступово буде нівельовано підтримку малого бізнесу у формі зниженого рівня оподаткування. Держава переходить від підтримки

малого підприємництва через податкові пільги до нефіскальних інструментів стимулювання через розширення доступу до фінансування.

Значних масштабів в Україні набула ініційована у період карантинних обмежень Державна програма пільгових кредитів «5-7-9». Видатки бюджету на виконання цієї програми тільки за період з початку повномасштабного вторгнення зросли в 2,5 рази до 18 млрд грн, а поточна заборгованість за пільговими позиками на початок 2024 року становила 126,8 млрд грн. Але як зазначають А. Корнилюк та Р. Корнилюк, переважну більшість позик видано на поповнення обігових коштів підприємств, позики на інвестиційні потреби складають менше 1/5 від обсягу виданих кредитів [5]. Участь у Програмі стала для багатьох крупних підприємств джерелом дешевих ресурсів, що «розмиває» призначення цієї ініціативи, яка спрямована на підтримку новоствореного малого бізнесу. Серед векторів трансформації цієї Програми слід передбачити її фокусування на суб'єктах підприємництва, які не мають альтернативних каналів залучення кредитних ресурсів та посилення інвестиційного характеру позик. Також важливо впровадити механізм страхування бізнесу від воєнних ризиків, що стане дієвим кроком у підтримці розвитку малого підприємництва. Це дасть можливість не тільки зберігати робочі місця у малому бізнесі, але й створить передумови для підвищення оплати праці зайнятих у цьому сегменті економіки, а отже сукупних доходів домогосподарств від трудової діяльності. Важливим аспектом є також сприяння цифровій трансформації бізнесу, що дає можливість підприємцям адаптуватися до нових умов ведення господарської діяльності, розширювати ринки збуту та мінімізувати витрати.

У питанні пошуку резервів збільшення трудових доходів населення в час війни дієвим напрямом є стимулювання розвитку окремих секторів економіки, таких як мілітех чи розбудова критичної інфраструктури. В умовах війни наша країна здійснила прорив у розвитку оборонної промисловості, потенціал якої у 2025 році оцінюється на рівні 35 млрд дол., а обсяги виробництва сягнули 20 млрд дол. США [9]. Важливу роль у стимулюванні розвитку цього сегменту економіки відіграє державне замовлення, обсяги підтримки оборонної галузі у 2024 році склали більше 5 млрд дол. Україна належить до світових лідерів за виробництвом безпілотних системи та засобів РЕБ. Модернізація промислового потенціалу, залучення працездатного населення до виробництва озброєнь, інфраструктурних проєктів, в тому числі в оборонному секторі, є важливим напрямом державної політики зі стимулювання доходів населення від трудової діяльності.

Повномасштабна війна призвела до виникнення нової суспільної верстви – внутрішньо переміщених осіб. У наукових колах асоціації щодо цих громадян переважно сфокусовані на необхідності їхньої соціальної підтримки через різні види соціальних трансфертів. Однак, поряд із соціальними виплатами, політика держави щодо внутрішньо переміщених осіб має передбачати втілення заходів, спрямованих на підвищення їх фінансової резильєнтності, стимулювання серед них підприємництва та зайнятості. Вагома частина внутрішніх переселенців не належить до пенсіонерів чи осіб з інвалідністю та вела в довоєнний час активну господарську діяльність, були успішними підприємцями, надавали професійні

послуги. Активізація допомоги такій категорії внутрішньо переміщених осіб у започаткуванні бізнесу на новому місці життєдіяльності дасть ефект не тільки у вигляді додаткових робочих місць чи сплачених податків, але й у зростанні доходів сектору домогосподарств від трудової діяльності. Поряд з Державною програмою пільгових кредитів «5-7-9» важливо передбачити подібні програми фінансової підтримки підприємництва серед ВПО на рівні регіонів і громад.

Поряд із фінансовою підтримкою підприємництва, важливим є розвиток підприємницької культури та підвищення фінансової грамотності населення. Сприятливе середовище для підприємництва формується через консалтингові послуги, менторство, бізнес-інкубатори, оскільки у започаткуванні бізнесу чи його продовженні важливою є не тільки фінансова складова, але й відповідні навички. Стимулювання підприємницьких ініціатив через консультаційну та інформаційну підтримку дозволяє підвищити самозайнятість та забезпечити зростання доходів населення від трудової діяльності.

Вагомі перспективи збереження й нарощування доходів населення від трудової діяльності в умовах війни закладені у реалізації програм перенавчання і підвищення кваліфікації, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, оскільки спроможність до підприємництва характерна для невеликої частини населення. Реалізація державних та корпоративних ініціатив із перенавчання, підвищення кваліфікації працівників для пріоритетних галузей економіки забезпечуватиме не тільки підвищення конкурентоспроможності робочої сили та розширення доступу до високооплачуваної роботи, але й позитивно позначатиметься на рівні доходів домогосподарств від трудової діяльності. Однак важливо, щоб такі програми не мали формального характеру, коли основним мотивом їхньої реалізації є «освоєння» бюджетних коштів. Ефективність цих програм доцільно оцінювати за рівнем працевлаштування учасників, а також якістю цих робочих місць (рівнем оплати праці та умови роботи).

У післявоєнний період перспективи збільшення доходів населення в першу чергу пов'язані із відновленням економіки, забезпеченням її зростання. Реалізація цього завдання має відбуватись не хаотично, а на основі відповідної стратегії післявоєнної відбудови України, з урахуванням ймовірних ризиків та геополітичних реалій. Важливим пріоритетом такої стратегії має стати розвиток внутрішнього попиту, що сприятиме стійкості економічної системи та створить передумови для зростання доходів населення. На думку О. Любченко, якщо не створити стимули для реалізації внутрішнього потенціалу розвитку країни, які стримуватимуть відтік робочої сили, то «утримання громадян в межах кордонів України буде непомірно витратним завданням» [7]. Зважаючи на безпекові ризики та довготривалий процес приєднання до європейського економічного простору, оптимальним вектором розвитку вітчизняної економіки є розвиток внутрішнього ринку, спрямованого на підтримання внутрішнього попиту. Це вимагає від уряду проведення виваженої фінансової та монетарної політики, а також політики у сфері соціальних гарантій. В Українських реаліях ефективним буде конвергенція фінансово-монетарного інструментарію регулювання, який поєднуватиме цільові державні програми стимулювання розвитку національної економіки з дієвою монетарною політикою

підвищення доступності фінансових ресурсів за рахунок диверсифікації каналів міжнародної підтримки, фіскальну підтримку інвестиційних процесів, стимулювання кредитної активності банків, зокрема щодо кредитування реального сектору економіки, вироблення дієвих механізмів трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси.

Пріоритети економічної стратегії відновлення та післявоєнного розвитку України як умови підвищення добробуту суспільства й зростання його доходів від трудової діяльності мають передбачати:

- відновлення і розвиток інфраструктури. Воєнні дії завдали колосальних збитків не тільки виробничій інфраструктурі, але й закладам соціальної сфери, транспорту й логістиці. Це підірвало можливості України реалізувати потенціал транспортного коридору між країнами Європи й Близького Сходу, Середньої Азії. Зважаючи на політичні реалії, відновлення транзитного значення України в осяжному майбутньому не передбачається, однак інвестиції у транспортну та соціальну інфраструктуру, комунікації сучасна наука розглядає як драйвери економічного зростання, які забезпечують зайнятість та приріст трудових доходів;

- забезпечення ефективності банківської системи та ринку кредитування, відновлення функції банківської системи як механізму перерозподілу ресурсів економіки між найбільш перспективними секторами економіки. В теперішній час банківська система практично самоусунулась від процесів кредитування реальних інвестицій, сконцентрувалась на інвестиціях у боргові цінні папери держави. Відсутність інтересу банківської системи до кредитування економіки стримує її зростання, що негативно позначається на перспективах зростання доходів домогосподарств. Вирішенням цієї проблеми може стати впровадження шедулярного підходу в оподаткуванні прибутку банків, коли результати від фінансових інвестицій, зокрема від купівлі боргових зобов'язань уряду будуть оподатковуватись за вищими ставками, а при для прибутку банків від кредитів на реальні інвестиційні проєкти буде застосовано пільгові ставки податку;

- покращення бізнес-клімату, що поряд із вдосконаленням податкової системи в частині елементів фіскальних платежів, потребує інституціональних реформ: «перезавантаження» органів фіскального контролю для відновлення довіри до них; відмови у фіскальних відносинах від презумпції вини, коли будь-який платник податків апріорі сприймається як порушник законодавства; забезпечення верховенства права, коли платники податків будуть впевнені у можливості відстояти свою правоту у правовий спосіб; якісні зміни у процесах адміністрування фіскальних платежів, впровадження відповідальності органів фіскального контролю за неправомірні дії щодо платників податків (додаткові нарахування податкових зобов'язань, які не підтверджені у судовому порядку, блокування рахунків і вилучення техніки, що зупиняє виробничі процеси та ін.). Без перегляду базових принципів діяльності органів фіскального контролю маніпулювання елементами фіскальних платежів у сподіванні стимулювати економічну активність не матимуть помітного результату.

Отже, комплексна політика, спрямована на підтримку бізнесу, адаптацію ринку праці, інвестиції в оборонний та інші сектори економіки, розширення

доступу бізнесу до фінансових ресурсів можуть сприяти зростанню доходів населення навіть в умовах воєнного часу. У довгостроковій перспективі воєнні виклики можуть стати поштовхом для інноваційних трансформацій у сфері зайнятості та підприємництва. Використання сучасних технологій, інтеграція до міжнародних економічних зв'язків та диверсифікація бізнес-моделей можуть сприяти зростанню трудових доходів та економічній стабільності країни.

Список використаних джерел:

1. Борщевський В., Куропась І., Микита О. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya>
2. ВВП України у 2015 році впав майже на 10%. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/news/2016/03/21/586175/>
3. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 32. С. 158-163. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/32252>
4. Горин В. П., Булавинець В. М. Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики. *Агросвіт*. 2021. № 15. С. 29-35. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42127>
5. Корнилюк А., Корнилюк Р. Державна програма підтримки бізнесу «Доступні кредити 5-7-9%»: у пошуках оптимального дизайну. *VoxUkraine*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3836803-derzavna-programa-pidtrimki-biznesu-dostupni-krediti-579-u-posukah-optimalnogo-dizajnu.html>
6. Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 432 с.
7. Любченко О. Ключові завдання для економічного зростання України. URL: https://lb.ua/economics/2021/07/21/489874_klyuchovi_zavdannya_ekonomichnog_o.html
8. Реформа спрощеної системи та підвищення податків для ФОП – Мінфін підтвердив. URL: https://buh.ligazakon.net/news/234810_reforma-sproshcheno-sistemi-ta-pdvishchennya-podatkv-dlya-fop--mnfn-pdtverdiv
9. Умеров Р. Революція зброї. Як за три роки війни Україна сформувала нову оборонну реальність? URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/oboronna-revolutsiya-yak-za-tri-roki-viyni-ukraina-sformovala-novu-viyskovu-realnist-rozpovidae-ministr-oboroni-rustem-umerov-23022025-27435>
10. Черенько Л. Чи справді українці масово біднішають? URL: <https://rubryka.com/article/chy-spravdi-ukrayintsi-masovo-bidnishayut/>